

رهیافتی از تبار فرهی و فرزانی حقوق ایران

صالح نقره‌کار

مدرس دانشگاه وکیل دادگستری

«جهان چون من و چون تو بسیار دید؛ نخواهد همی با کسی آرمید» اما این قواعد کهن هستی است که چنان قاموسی پایدار، پدیداری زیست خجسته‌تر و شایسته‌تر را در اطوار مختلف محقق می‌سازد. بیره و گرافه نیست اگر بگویم تاریخ همه سرگذشت و سرنوشت حق‌ها و حدهاست. سنت‌ها و قاعده‌ها و شکستن‌ها یا ارج‌گذاشتن‌ها همه صورت‌هایی از زیست تاریخی و تجربه زیسته بشر در بستر زمان است.

اثر مستطاب دوست فاضل و محقق حقوق‌پژوه، آقای علیرضا غریب‌دوست، خواننده را با هفت هزار سالگان تاریخ این کهن دیار جان، ایران سرفراز و سالار، سر به سر می‌کند و دست خلجان اندیشه حقوق‌خوان مشتاق فرهنگی و فرزانی را می‌گیرد و او را به بارگاه دیرینگی‌ها و بن‌مایگی‌ها رهنمون می‌سازد. داور داوران مر نگارنده این اثر فاخر را یار باد که چنین وطن‌خواه و ایران‌دوست، اندیشیده و تتبع و تفسرچ در اقلیم حقوق ایران را وامدار کسی شده که خود تجلی اخلاق والای ایرانی و نماد عشق به وطن است. استاد علی آزمایش، ترجمان همان یک بیت شعری است

علیرضا غریب‌دوست که پژوهشگر حقوق ایرانی و نویسنده این کتاب است، در آغاز ارائه خود به دو پرسش اصلی پرداخت. نخست اینکه آیا حقوق ایرانی می‌تواند رهیافتی برای حقوق بین‌الملل در پی داشته باشد؟

نویسنده کتاب در جست‌وجوی حقوق ایرانی، پاسخ به این پرسش را با قطعیت منفی دانست و معتقد بود از آنجاکه تاکنون دستگاه نظری برای «حقوق ایرانی» ارائه نشده و نظریه‌پردازی در این حوزه صورت نگرفته است و ما دقیقاً و از منظر علمی نمی‌دانیم «حقوق ایرانی چگونه موجودی است»، لذا امکان شناسایی و تفکیک ویژگی‌های آن از نظام‌های حقوقی دیگر چون Civil law / Common law / Religious law و دیگر نظام‌های حقوقی ملی وجود ندارد. بنابراین، انتظار ارائه رهیافت امری واقع‌بینانه و علمی نخواهد بود. اما برخلاف پاسخ سؤال نخست، او با طرح سؤال دوم مبنی بر اینکه «آیا در جست‌وجوی حقوق ایرانی و در فرایند مطالعه به منظور شناسایی اندیشه حقوقی متناسب با فرهنگ و تمدن ایرانی، می‌توان رهیافت‌هایی برای عرضه در دانش حقوق بین‌الملل ارائه نمود؟» معتقد بود قطعاً نشانه‌ها، ریشه‌ها و رهیافت‌های بسیار جدی و قابل‌توجهی در فرایند این پژوهش، قابل بهره‌برداری در حوزه حقوق بین‌الملل است. او به تحولات حقوق بین‌الملل متأثر از تحولات حقوق ملی در کشورها پرداخت و خاطرنشان شد که بی‌شک، هرگونه تحول و تعالی در نظام حقوق ملی ایران به همان میزان که نظام‌های حقوقی ملی بر عرصه حقوق بین‌الملل تأثیرگذار هستند، مؤثر خواهد بود اما معتقد بود که تأثیرگذاری مطالعات در زمینه حقوق ایرانی، به‌مراتب بیش از این قابلیت تأثیرگذاری بر حقوق بین‌الملل را دارد. او که سال‌هاست مسئولیت دبیری انجمن حقوق شناسی را نیز عهده‌دار است، با اشاره به این مهم که دانش‌آموختگان و پژوهشگران حوزه حقوق بین‌الملل به دلیل برخورداری از پیش‌شرط اشراف بر زبان خارجی یک قدم از دیگر پژوهشگران جلوتر هستند، به فقدان منابع کافی و معتبر دست اول فارسی در حوزه مطالعات ایران‌شناسی و تاریخ حقوق ایران اشاره کرد که اغلب آنها توسط پژوهشگران غربی و در قالب کتب، مجلات و مقالات علمی به زبان انگلیسی، فرانسوی، آلمانی و ایتالیایی نگاشته شده‌اند. وی در ادامه تبیین مسئله با تأکید بر اینکه «پژوهشگر حوزه حقوق بین‌الملل» نیست و آنچه در این جلسه ارائه

برگزاری کرسی ترویجی حقوق ایرانی در پژوهشکده حقوق و قانون ایران

اسطوره‌های ایرانی و مبانی اندیشه حقوقی

نخستین کرسی ترویجی حقوق ایرانی با موضوع بررسی کتاب «در جست‌وجوی حقوق ایرانی، اندیشه‌های حقوقی در ایران‌زمین» روز دوشنبه ۱۳ تیرماه ۱۴۰۱ در محل پژوهشکده حقوق و قانون ایران با نظارت دبیرخانه هیئت حمایت از کرسی‌های نظریه‌پردازی شورای عالی انقلاب فرهنگی برگزار شد. در این نشست که به مدیریت جناب آقای دکتر تهمورت بشیریبه (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی) و ضمن نقد و بررسی کتاب توسط استادانی چون دکتر محمودزین کریمیان (دانشیار دانشگاه علوم قضائی)، دکتر حسن محسنی (دانشیار دانشگاه تهران) و دکتر غلامعلی چکنی‌زاده (دانشیار دانشگاه علامه طباطبائی) و با حضور جمعی از استادان و پژوهشگران منعقد گردید، ابتدا ریاست پژوهشکده جناب آقای محمد درویش‌زاده، به طرح اهمیت موضوع ایده حقوق ایرانی و ضرورت بحث و بررسی در این خصوص پرداخت و تشکیل این جلسه را در راستای اهداف پژوهشکده، امری ضروری دانست و ابراز امیدواری نمود این کرسی در قالب جلسات دیگری به منظور نقد و بررسی، مناظره و نظریه‌پردازی ادامه داشته باشد.

در ابتدای جلسه جناب آقای علیرضا غریب‌دوست (پژوهشگر حقوق ایرانی و نویسنده کتاب) با ارائه چگونگی ورود و انگیزه پرداختن به «ایده حقوق ایرانی»، آن را متأثر از آموزه‌های استادان برجسته دانشگاه‌ها عنوان کرد و ضمن اشاره به سابقه طرح موضوع «ضرورت پرداختن به نظام حقوقی متناسب با فرهنگ، سنت‌ها و باورمندی‌های جامعه ایرانی» توسط استادانی چون دکتر علی آزمایش (استاد حقوق کیفری دانشگاه تهران)، دکتر محمد آشوری (استاد حقوق کیفری دانشگاه تهران)، دکتر گودرز افتخارچهرمی (استاد حقوق خصوصی دانشگاه شهید بهشتی)، دکتر هدایت‌الله فلسفی (استاد حقوق بین‌الملل دانشگاه شهید بهشتی)، دکتر سیدحسن امین (استاد حقوق بین‌الملل دانشگاه گلاسکو)، دکتر علی حسین نجفی

که آقای غریب‌دوست نازنین در لابه‌لای کتاب روی نشانه‌ای درج کرده که: «همه عالم تن است و ایران دل؛ نیست گوینده زین قیاس خجل». آنگاه که نوآموزی چون من، بر سر شاخه‌ها نشسته و سر سودایی را به تماشای ریشه‌ها و عمق‌ها سوق داده و درصدد کالبدشکافی علل احکام و موازین امروزی برآمده است، چه سقینه‌ای بهتر از تاریخ‌نگاری تخصصی حقوقی که مرا با خود به دل گفت‌وگوهای تاریخی پیشدایان ببرد و از کرانه مستوره‌ها و اسطوره‌ها، داستان‌های راستان را عیان کند و حقایق حقوقی را برملا سازد. من از رهگذار اوستا و شاهنامه مسعودی و ابوالمویذ بلخی و ابومنصوری و فردوسی عزیز ایرانمان قاعده کشف می‌کنم و حرف‌های مگوی تاریخ ایران را در نجوای کوچه‌های صعب و تنگ تاریخ وطن جان، با دلی پرخون حس می‌کنم. از اواخر عهد کیانی و آمدن سکندر به ایران تا حمله اعراب و شکست ایران را با گوشت و خون خود لمس می‌کنم و تاریخ را برای قصه و فکاهی و تفتن نمی‌نگرم. تاریخ ایران با من حرف‌های پردرد دارد. اما تاریخ حقوق ان حرف‌های جانگدازتری دارد تا بدان جا که آه شبگیر دادخواهان و خون جگر ایران‌پرستان عدالت‌خواه را در سطر سطر و برگ برگ کتیبه بیستون و منشور کورش کبیر و شاهنامه فردوسی تا رساله یک کلمه مستشارالدوله تا تقریرات میرزای نائینی و آخوند خراسانی تا تبعات منصورالسلطنه عدل و مرحوم داور و مشروطه ایرانی آجودانی درک می‌کنم و نجوای درونم سکنتان نظام حقوقی ایرانی را با همه خلل و فرجان

می‌فهمد. هرچند وارستگی‌های نگاه عرفانی ایرانی چنانست که فیه ما فیه راوی است: «در آدمی عشقی و دردی و خارخاری و تقاضایی هست که اگر صد هزار عالم ملک او شود که نیاساید و آرام نیابد» اما از او اذن می‌خواهم وطنم ایران را آرام جانم بیسندد و عزم می‌کنم با ثوق در تاریخ حقوق، عدالت‌خواهی و حقوق بشرسالاری وجدان تاریخی ایرانی را دستمایه پرمباهاتی برای ترسیم آینده‌ای روشن‌تر از گذشته سازم. چه خوب که نویسنده این کتاب رابطه میان مبنای حقوق و هدف حقوق را پرورانده و چشم دور داری بر تکوین قواعد برساخته از جان و جهان ایرانی داشته است. چه اخلاق ایرانی را متأثر از فرهنگ باستانی پنداشته و با طرح چند سؤال مبنایی نقطه عزیمت را در پرسشگری هدف‌جویانه برای پرده برانداختن از نظم و نظامی حقوقی که به قول نویسنده دو قرن سکوت مستوری و مهجوری را به تقیه و احتیاط ناگزیر پیشه ساخته، مقرر نموده است.

بیش از هر چیز می‌خواهم بدانم آنچه پیوند ما با ایران بزرگ است روح بلند عدالت‌خواهی است که انسان و جهان و گیاه و حیوان و زمین و آسمان را امانتی خداداد پنداشته و نظم حقوقی امینانه بر آن سایه‌گستر نموده است. شناخت هر ملتی با مطالعه تاریخ آن ملت میسر است و استمرار هر جامعه‌ای با پذیرش قواعدی که قانون نامیده می‌شود امکان‌پذیر می‌باشد و من امروز با پروازی در سپهر کتاب ارزنده دوست دیرینم، حس

جست‌وجوگری در مسیر عدالت و آزادی را تجربه کردم. تلنگری بر ضرورت شناسایی اندیشه‌های حقوقی ایرانی به دست نگارنده ثمری است که کتاب حاضر دارد و چه خوب که این منظومه اندیشه حقوقی به دست کاتب محقق ما رقم خورد تا خلاهای جدی در پرداختن به تاریخ حقوق ایران برای همه کنشگران اقلیم قلم آشکار شود و از لابه‌لای مستندات و دلالت‌های اقوام ایران‌زمین از دوران پیشاتاریخی تا تمدن حاضر استنتاج نظام حقوقی پیوسته و منسجم کشف گردد و با نگاهی بین دانشی و چندوجهی قاعده‌های حقوقی پردازش و پیمایش شود. روزهایی بر این کشور گذشته که «هنر خوار شد جادویی ارجمند/ نهان راستی آشکارا گزند/ شده بر بدی دست دیوان دراز/ به نیکی نرفتی سخن جز به راز» اما همین کوران مصائب رادمردانی از تاریخ خرد و حقوق ایران برخاستند که قاعده‌های حقوقی را به زبان شیرین ما به جهان صادر کردند که «خداوند کیوان و گردان سپهر/ ز بنده نخواهد به جز داد و مهر» آنها

آموختند که در منظومه حقوق عمومی و حکمرانی خوب یک بلاد طیب و طاهر، قداست حکمران به فرشته بودن او نیست و سایه فرخنده فره ایزدی بر سر و دست رادمردان دادپیشه حق شناس و حدشناس خواهد بود. «فریدون فرخ فرشته نبود/ به مشک و به غیر سرشته نبود/ به داد و دهش یافت این نیکوی/ تو داد و دهش کن فریدون تویی». این حقوق ایرانی است. باید با زر نوشت و با عزم، عمل کرد.

گزارش یک ارائه در آکادمی حقوق بین‌الملل بیگدلی

در جست‌وجوی حقوق ایرانی

متعلق به عموم مردم در قانون «حمورابی» در ۱۷۷۰ پیش از میلاد موسوم به «اوکاروم» و مسئولیت مدنی ناشی از عدم ترمیم دیواره کانال آب، و دیگر نمونه‌ها و مصادیق چون تجارت بین‌الملل و تادیه دیون در قانون حمورابی که قابل مقایسه با موارد امروزی در حقوق بین‌الملل خصوصی است یا مورد دیگری در بحث محرومیت از ارث پسر توسط پدر، اولین قانون‌گذاری در حوزه حقوق درباها و تردد در مسیرهای آبی در قانون حمورابی و نظایر آنها، به اهمیت مطالعه و پژوهش در زمینه حقوق ایرانی به منظور بهره‌برداری و ارائه رهیافت به دانش حقوق بین‌الملل تأکید کرد.

یادداشت

حقوق ایران‌زمین

تهمورت بشیریبه

رئیس انجمن حقوق شناسی

وقتی سال‌ها پیش دانشجوی حقوق شدم، در ابتدا گمان کردم حقوق صرفاً یعنی نحوه کاربست مقررات موضوعه و از برخی مقررات در غصه و حیرت بودم تا اینکه گذارم به کلاس‌های آزاد استاد علی آزمایش افتاد که تیشبه بر ریشه این باور زد و فهماند که چقدر به خطا رفته‌ایم و اینکه باید جور دیگر دید. در کلاس‌های حقوق او بود که می‌دیدم آنچه در قالب مقررات حقوقی برای ما تجویز شده، لزوماً ربطی به باورها و خواسته‌های ما ندارد و برآمده از ذهن کسانی است که ترجمه صرف را پیشه خود ساخته و سیرت را فدای صورت کرده‌اند.

شاید نوبایی حقوق موضوعه در قریب صد سال پیش، توجیهی برای این وجه تلقی می‌شد؛ اما چندی پس از سامان‌گرفتن جامعه، دیگر محملی برای این گرته‌برداری‌های صرف و صورت‌گرایی‌های محض نبود؛ ولی متأسفانه هنوز هم در موارد قابل‌توجهی در بر همان پاشنه می‌چرخد. اینجاست که احساس می‌شود باید طرحی نو درافکند و

اندیشه فعال را جایگزین پیشه منفعل ساخت؛ و اینجاست که بایسته است باورهای ملتی که باید به مقررات پایبند باشد را دریافت و با حقوق در راه تسهیل امور اجتماعی آنان پرداخت. این امر ابتدا نیازمند واکاوی و شناخت جامعه‌ای است که حقوق، نسخه‌های خود را برای آن می‌پیچد و سپس مستلزم اصلاح و به‌روزرکردن نسخه‌هاست. برای این مهم انجمن حقوق‌شناسی تحت آموزه‌های همان استاد والاقدیر سر برآورد تا به سهم خود و با امکانات بسیار محدود نقشی را ایفا کند و با شناخت مقتضیات جامعه ایرانی و تأمل در مباحث میان‌رشته‌ای، به این اندیشه کمک کند و امیدوار باشد تا با گشودن این باب، دیگران را هم به طی این مسیر توصیه کند. در این راه، گام‌یابی برداشته شده که معرف حضور جامعه حقوقی هست و ازجمله کارهای آخر در این حوزه، حمایت از انتشار کتابی تحت عنوان «در جست‌وجوی حقوق ایرانی» است که توسط جناب آقای علیرضا غریب‌دوست، دبیر انجمن حقوق شناسی به رشته تحریر درآمده و همت ایشان در گام‌نهادن در این راه، تحسین اندیشه‌ورزان را برانگیخته است. برای نگارش این کتاب، نویسنده علاوه بر مطالعات بنیادین، از مشورت‌های عده قابل‌توجهی از صاحب‌نظران هم بهره جسته است.

نویسنده کتاب، با مروری کوتاه بر پیشینه قانون‌گذاری در عصر مشروطه به موضوع «حاکمیت قانون» و عدم توفیق قانون در نهادینه‌شدن در رفتارهای اجتماعی پرداخته و آن را از منظر ناتجانس‌بودن مبانی قانون‌گذاری و اندیشه‌های حقوقی غیرایرانی مورد توجه قرار داده و با اشاره به منابع اندیشه‌های حقوقی در تاریخ و فرهنگ چندهزارساله ایرانیان معتقد است منابع کافی برای استخراج اندیشه حقوقی ایرانی در این هزاران سال فرهنگ و تمدن ایرانی وجود دارد. نویسنده که با ارائه تعریف ویژه خود از «ایران‌زمین» به منابع اندیشه‌های حقوقی از هزاره هشتم پیش از میلاد تا هزاره سوم و دوم پیش از میلاد پرداخته، از منابع اساطیری نیز غافل نبوده و در مبحث مستقلی به جان‌مایه‌های اساطیری نیز می‌پردازد. در پایان، با توجه به بازه زمانی مورد بررسی و نیز انگیزه و همت نگارنده باید منظر جلد دوم و دیگر آثار ایشان هم بود.

در جست‌وجوی حقوق ایرانی، اندیشه‌های حقوقی در ایران‌زمین، علیرضا غریب‌دوست، نشر نگاه معاصر

نیافته و در این حوزه همچنان در حال پژوهش است. او با اشاره به سرعت تحولات در حوزه مطالعات تاریخی و باستان‌شناسی که نشانه‌ای از مرحله نوزایی هویت ملی و تاریخی ایرانی است، اطمینان داد که با توجه به استقبال غیرمنتظره‌ای که از کتاب شده است، چاپ سوم را با بازنگری و الحاقات جدید منتشر خواهد کرد و ابراز امیدواری نمود که جلد دوم نیز تا سال آینده منتشر شود.

سپیس آقایان دکتر محمودزین کریمیان، دکتر حسن محسنی، دکتر غلامعلی چکنی‌زاده و دکتر تهمورت بشیریبه و برخی از پژوهشگران و استادان حاضر در نشست، نقدها و پرسش‌هایی را درخصوص کتاب مطرح نمودند. نقدهایی جدی بر «روش‌شناسی» پژوهش، «ضابطه‌مندی هندسه تفکر»، «مفروض‌دانستن موارد خاص از قوانین جاری کشور و تعمیم آن به کل نظام حقوقی ایران»، «تبیین بسیط‌ترین مفهوم از هویت ایرانی و قلمرو جغرافیایی فرهنگی ایران» که خود به عنوان مانع بزرگی برای ادامه پژوهش تلقی می‌شود، «چگونگی استخراج اندیشه حقوقی از منابع اساطیری»، «پرداخت بیش از حد به برخی از موضوعات در حوزه تاریخ و باستان‌شناسی به ویژه درخصوص تمدن هلیل‌رود»، «عدم پاسخ‌گویی به تمامی پرسش‌های بنیادین مطرح‌شده در پژوهش» و «میزان سودمندی بحث برای استفاده در حقوق موضوعه و اعمال در قوانین و مقررات جاری کشور» و نظایر آنها توسط استادان و پژوهشگران مطرح شد و نویسنده کتاب به دفاع از برخی نقدها و ارائه پاسخ متناسب برآمد. او ضمن پذیرش کاستی‌های موجود در کتاب، هدف خود از پرداختن به این پروژه پژوهشی چندین‌ساله را تشویق و جلب همکاری و همراهی دیگر اندیشمندان به منظور گفت‌وگو و مطالعه در این خصوص ابراز و با اشاره به سه سطح و لایه دانش حقوق «فضا و دادگستری»، «حقوق موضوعه» و «حقوق محض»، مطالعه و پژوهش در حوزه حقوق ایرانی را در سطح «حقوق محض» و مطالعات بنیادین دانش حقوق معرفی نمود که پیوستگی و آمیختگی انکارناپذیری با دیگر دانش‌ها و به‌صورت ویژه با دانش فلسفه، جامعه‌شناسی، تاریخ تحلیلی، باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، ادبیات و فرهنگ، مردم‌شناسی و روان‌شناسی اجتماعی دارد. در پایان جلسه، گزارش کرسی توسط پژوهشکده تنظیم و مراتب به دبیرخانه مربوطه در شورای عالی انقلاب فرهنگی توسط «پژوهشکده حقوق و قانون ایران» جهت تأیید برگزاری این کرسی علمی ارجاع گردید.